

Гуменюк О.М.

МОТИВ НЕЩАСЛИВОГО КОХАННЯ У КРИМСЬКОТАТАРСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ «БАКЪЫН, ДОСТЛАР» та «МЕН ДЕ БИЛЬМЕМ, СЕБЕП КИМДИР»

Систематичне збирання й наукове осягнення кримськотатарської народної пісні розпочинається лише наприкінці XIX – на початку XX століть. Одним з піонерів цієї справи можна вважати українського та російського фольклориста Олексія Олесницького, який ще 1910 року під маркою Лазаревського інституту східних мов у Москві видав досить ґрунтовне видання кримськотатарських народних пісень [1]. У пізніші часи у справу вивчення й видання кримськотатарських народних пісень зробили значний внесок зокрема такі письменники, композитори й фольклористи як Аркадій Кончевський та В'ячеслав Пасхалов [2], Асан Рефатов [3], Юсуф Болат та Ібраїм Бахшиш [4], Яг'я Шерфедінов [5]. Завдяки їхнім подвижницьким зусиллям збірники кримськотатарських народних пісень виходили не лише в 20–30-х роках XX століття, а й в умовах депортації. Важливе значення має книга «Сабанынь саарь» («На світанку»), яка вийшла 1977 року в Ташкенті [6]. Згодом тут же побачила світ випущена двома виданнями капітальна праця Я. Шерфедінова, в якій вміщені ноти, оригінальні тексти та російські підрядні переклади, загалом 341 твір [7]. На початку 90-х років XX століття й пізніше в Сімферополі з'явилися найновіші видання – насамперед ґрунтовні збірники Ільєса Бахшиша та Едема Налбандова [8], Февзі Алієва [9], Ільєса Бахшиша [10]. Усе це вдячний матеріал для сучасних дослідників та інтерпретаторів кримськотатарської народної пісні, яка ще потребує ґрунтовного наукового вивчення.

Кримськотатарські пісні розмаїті за своїми темами, мотивами, жанрами. Та найбільший масив кримськотатарської фольклорної лірики – це, так само як і в українському фольклорі, пісні про кохання. Тут багато пісень, в яких оспівується дівоча й жіноча врода, виявляється світла втіха перших любовних відчуттів, поетизується сила кохання, а разом з тим немало пісень печальних. Прагнення вилити в слово, в музичний мотив печаль, спричинену нерозділеністю палкого почуття чи жорстокістю несприятливих життєвих обставин, одвіку супроводжує людину й часом зумовлює появу непроминальних мистецьких осянь.

Страждання безнадійно закоханого ліричного героя своєрідно поетизуються в пісні «Бакъын достлар» («Погляньте, друзі»). Ліричний герой звертається до друзів і прагне викликати їхнє співчуття, живописуючи в емоційно насиченому пісенному монолозі свою душевну гіркоту. Поєднання пристрасної закличності й проникливої печальної сповідальності визначає інтонаційний лад цієї пісні. Вже в перших рядках, в першому з чотирьох дворядкових куплетів виразно означається невігойна журба ліричного героя і зринає ключове тут слово «меджнун» («безтямно закоханий», «ошалілий від любові»):

Бакъын достлар, фелек манъа нейледин,
Акълым алып, мени меджнун эйледі
(Погляньте, друзі, який мій талан,
Розум відібрав, у меджнуна мене обернув) [11].

Наступний куплет виразно розвиває наявну вже перших рядках невіддільну від емоційної насиченості філософську медитативність, що загалом характерно для жанру макама. Очевидно, поява поруч з дещо несподіваним тут образом падишаха на троні згадки про солов'їний спів на світанку покликана переконати в тому, що є на світі речі, над якими не владні ні простий смертний, ні навіть могутній державець (спів солов'їв тут явно виступає традиційним для східної і не лише східної поезії еквівалентом любовних почуттів):

Сен бир падышахсынъ, отур тахтында,
Бульбуллер отъсин бу саарь вакътында
(Ти падишах, сиди на троні,
А солов'ї на світанку хай співають).

Образ падишаха контрастує з образом раба, з яким далі порівнює себе ліричний герой. Ця контрастність емоційно підсилюється іншими образними протиставленнями, а також своєрідним перегуком займенників, що ними починаються сусідні (другий і третій) куплети, в яких розвивається ліричний сюжет: сен (ти) – мен (я). На долю ліричного героя випало не возсідати на троні, а поневірятися й потерпати від душевних мук. Тут знову зринає слово «меджнун»:

Мен къул олдым къалдым аяк астында,
Меджнун олып кездим дагълар башында
(Я став рабом, опинився під ногами,
Меджнуном блукаю між верхів'їв гір).

У наявному тут контексті образ високих гір, недосяжних вершин зримо увиразнює гнітючість становища уполізованого, прибитого до землі раба, з яким асоціює себе неприкаяний меджнун.

Завершує пісню куплет-підсумок. Тут гірка констатація невтішного становища ліричного героя криє в собі і новий сплеск пронизливої розпуки, і водночас певну стоїчну стриманість, може навіть виклик життєвським негараздам. В будь-якому випадку емоційна насиченість в поєднанні з психологічною проникливістю та філософічною медитативністю зумовлює особливу мистецьку вишуканість пісні й відкриває можливість різних інтерпретаційних нюансів. В останньому куплеті, як і в попередніх, дається ознака характерна для образного ладу твору складна система контрастів:

Ашыкъ олып бир мурада ирмедим,
Яшлыгъымнынъ бир сефасын сюръмедим

(Закоханий, я прагнень своїх не здійснив,
Радощами юності моєї не натішився).

Версифікаційна організація тексту пісні характеризується особливою чіткістю, яка увиразнюється лаконізмом дворядкових строф, неодмінними подвійними цезурами – паузами після перших та других чотирьох складів у кожному рядку (лише в строфі, де ліричний герой звертається до падишаха, цезури не зовсім дотримані), точними й багатими римами. Ритмічна чіткість разом з тим поєднується з продиктованою не в останню чергу згаданою образною контрастністю інтонаційною багатогранністю, емоційною проникливістю, яка особливо відчутна у музичному тексті, помережаному розлогими розспівуваннями, що в основному припадають на склади перед відзначеними цезурами. Вільний тужливий плин мелодії, який раз у раз уривається паузами, подовжується розлогими розспівуваннями, нагадує душевний стогін. Цей плин насичений також пунктирами, синкопами, ферматами, що, ніби схлипування й квиління, передають внутрішнє сум'яття, стривоженість ліричного героя. Цьому сум'яттю й стривоженості відповідає також примхливий малюнок музичного ритму, означений не лише згаданою орнаментальністю, зокрема синкопами, а й значною мінливістю. У варіанті Я. Шерфедінова [12] музичний розмір змінюється практично в кожному такті. У варіанті Іл. Бахшиша взагалі відсутній поділ на такти, що вкупі з позначкою «Ad libitum» свідчить про властиву музичному тексту темпоритмічну мінливість, конкретний характер якої має залежати від чуйності виконавця та особливостей його інтерпретації.

Пристрасним зверненням до коханої, з якою не вдалося знайти порозуміння, є пісня «Мен де бильмем, себеп кимдир», найбільш повний варіант якої міститься у збірнику Іл. Бахшиша [13]. Три з п'яти куплетів (перший, другий та четвертий) починаються рядком, що дав назву пісні, і в них ліричний герой щоразу з більшим емоційним піднесенням висловлює своє сповнене жалю здивування з приводу холодності, відчуженості від нього близької серцю дівчини:

Мен де бильмем, себеп кимдир,
Залым, менден къачарсынъ.
Олур-олмаз ёсмалара
Гизли сырынъ ачарсынъ.

Мен де бильмем, себеп кимдир,
Санъа менден къачмая.
Бир мунасип ярем ёкътыр
Гизли сырым ачмая.

.....
Мен де бильмем, себеп кимдир,
Айры тюштик, бильмедим.
Он секизде бир яр севдим,
Ич те ондан кульмедим

(Не збагну, що за причина,
Безжалісна, від мене тікаєш ти.
Ладна абикому звабливому
Тайну-таємницю розкрити.

Не збагну, що за причина,
Ти мене цураєшся.
Іншої такої коханої в мене нема,
Аби розкрити їй мою тайну-таємницю.

.....
Не збагну, що за причина
Нас розлучила, не збагну.
У вісімнадцять закохався я
І відтоді не усміхаюсь).

Наростання стривоженості ліричного героя ознаменоване не лише настійністю звернення до коханої, означеною ідентичністю перших рядків цих куплетів, а й іншими словесними та інтонаційними повторами (Олур-олмаз; Гизли сырынъ ачарсынъ... – Гизли сырым ачмая; Мен де бильмем... – бильмедим), наявністю в четвертому куплеті більш інтенсивного римування (замість основної в пісні схеми – abcб тут маємо – abbb).

Третій та п'ятий куплети, які також починаються спільним рядком («Бир атеше дюш олмышмым») та ідентичні між собою за іншими структурними компонентами, за своїм характером близькі до рефрену, який увиразнює та по-своєму відтіняє провідну тональність пісні. Тривожна риторика тут змінюється яскравою образною констатацією душевної скрути покинутого напризволяще палко закоханого ліричного героя. Його душевні терзання порівнюються з традиційним у кримськотатарському пісенному фольклорі образом спопеляючого вогню:

Бир атеше дюш олмышмым,
Якъты мени алеви.
Сенинъ иле ашна олсам,

Яндырырдым адеми.

 Бир атеше дюш олмышмым,
 Якъар бутюн адеми.
 Сенинь иле ашна олсам,
 Сёнер онынъ алеви

(У вогонь потрапив я,
 Спалюе полум'я мене.
 Якби я твоім коханим став,
 Підкорив би світ.

.....
 У вогонь потрапив я,
 Палає весь світ.
 Якби я твоім коханим став,
 Згасло б це полум'я).

Особлива мальовничість цих строф, близьких за своїм характером до рефренних, поєднується з окресленням не лише бурхливості, а й надзвичайної сили почуттів ліричного героя, палкі переживання якого сягають мало не космічних масштабів – любовне полум'я тут таке вражаюче, що охоплює не лише самого закоханого, а й увесь світ. Не можна не помітити також своєрідного звукопису, дуже виразного в рядках саме цих куплетів. Звернімо, наприклад, увагу на домінування звука «ш» в рядку, яким починається перший з них. Ми ніби чуємо шипіння вогню. Дуже милозвучний, сказати б, вишукано інструментований також присутній в обох цих куплетах рядок «Сенинь иле ашна олсам» – тут превалює лагідний «л», а також втішливий «а», які ніби огортають, заспокоюють самотній, але такий відчутний серед рядка «ш» (відгомін ще далеко не вгвтаной бурхливості полум'я). Заспокійливий звукопис (зокрема двічі повторене, як відлуння, «он ... он») як знак надії вчувається і в останньому рядку.

Емоційна насиченість, прониклива експресивність пісні «Мен де бильмем, себеп кимдир» особливо явна в музиці. Тут лише одна-дві початкові ноти кожного рядка не розспівуються (це щоразу ніби пауза перед емоційним вибухом), а далі трепетно-протяжні розспівування припадають майже на кожен склад та ще й кожен рядок неодмінно завершується ферматою.

Ліричні герої пісень «Бакъын достлар» та «Мен ди бильмем, себеп кимдир» страждають від того, що без взаємного кохання минає їхня молодість («Яшлыгымнынъ бир сефасын сюръмедим – Радощами юності моє я не втішаюсь»; «Он секизде бир яр севдим, / Ич те ондан кульмедим – У вісімнадцять закохався я / І відтоді не усміхаюсь»). Хоч це пісні печальні, проте завдяки своїй мистецькій вишуканості вони криють у собі неабиякий катарсичний заряд і справляють терапевтичний ефект на виконавців та слухачів, як, певно, справляли його і на далеких невідомих творців цих перлин кримськотатарського пісенного фольклору.

Джерела та література

1. Олесницкий А. Песни крымских турок. Текст, перевод и музыка / Под ред. Вл. Гордлевского. – М., 1910. – 85 с.
2. Песни Крыма / Собраны и записаны А.К. Кончевским; Луначарский А. Предисловие к сборнику «Песни Крыма»; Пасхалов Вяч. Музыкальная структура крымских песен. – М., 1929. – 50 с.
3. Qъгъm tatar jъglarъ. – Qъгъm devlet nesrijatъ, 1932. – 52 + 98 [У виданні вміщена вступна стаття кримськотатарською та російською мовами: Azizof J. Muqaddime. – Азизов Я. Вступительная статья. – С. 3–12; передмова: Refatov H. Qъгъm tatar halq musikas. – С. 13–20; подаються тексти – с. 21–52; ноти – с. 1–97; на звороті титульної сторінки нотного розділу зазначено: Нотная часть сборника исполнена в нотопечатне Гиза РСФСР, Москва].
4. Къръм татар йырлары / Тертип эткен ве редактирлегенлер Юс. Болат, Иб. Бахшиш. – Къырым АССР девлет нешритгы, 1939. – 150 с. [Передмова: Йыр акъкъында. – С. 3–30].
5. Шерфединов Я. Песни и танцы крымских татар. – Симферополь: Крымское гос. из-во, 1931. – 94 с.
6. Сабанынь сааръ вакъында: Къырымтатар халкъ йырлары / Топлагъан ве тертип эткен И. Бахшиш, Э. Налбандов. – Ташкент: Гъафур Гъулям адына Эдебият ве санъат нешрияты, 1977. – 376 б.
7. Шерфединов Я. Звучит кайтарма – Янърай къайтарма. – Ташкент: И-во лит. и искусства им. Г. Гуляма, 1979. – 232 с.
8. Къырымтатар халкъ йырлары / Бахшыш Ил., Налбандов Э. – Акъмесджит: Таврия, 1996. – 448 с. [Передмова: Велиджанов М. Къырымтатар халкъ йырларынынъ сёзлери акъкъында. – С. 5–57].
9. Антология крымской народной музыки – Къырым халкъ музыкасыннынъ антологиясы / Алиев Ф.М. – Симферополь: Крымское уч-пед. гос. и-во, 2001. – 600 с.
10. Къырымтатар халкъ йырлары / Бахшыш Ил. – Симферополь: Къырым девлет окъув нешрияты, 2002. – 384 с. – С. 40–55.
11. Пісня цитується за збірником І. Бахшиша: Къырымтатар халкъ йырлары... – С. 63.
12. Шерфединов Я. Звучит кайтарма... – С. 70.
13. Къырымтатар халкъ йырлары... – С. 70.